

ОНОМАСИОЛОГИЧЕН КАТАЛОГ НА СЕМАНТИЧНИТЕ ПАРАЛЕЛИ (върху материал от руски и български език)

Палмира Легурска

В данной статье рассматриваются принципы создания ономаσιологического каталога семантических параллелей как части семантического словаря типологических характеристик вторичной номинации предметных имен в болгарском, русском, сербском, чешском, французском и английском языках. Каталог иллюстрируется на материале русского и болгарского языков.

Ономаσιологичният каталог на семантичните паралели е част от съставяния семантичен речник на типологичните характеристики на вторичната номинация на предметните имена върху материал от български, руски, сръбски, чешки, френски и английски език, разработван от колектив учени¹ от Института за български език “Проф. Л. Андрейчин” към БАН като етап в съпоставително-типологичния анализ на вторичните значения на предметните имена в изброените езици. Този каталог се изготвя на базата на Ономаσιологичния каталог на семантичните преходи, който беше представен в отделна статия (Легурска 2006б).

Целта на тази статия е да се обсъдят някои въпроси, засягащи разбирането на понятието «семантичен паралел» и реализирането му в разработвания каталог.

Понятията «семантичен преход» и «семантичен паралел» се използват основно в етимологията (Варбот 1968) при семантичния анализ на отношенията на значенията на думите, родството на които в отделни езици се предполага. Трудностите при това могат да бъдат значителни, тъй като близки наглед думи могат да имат твърде различни значения. За етимологичните изследвания според Ж.Ж.Варбот (Варбот 1968) е необходимо разработването както на теория на семантичните преходи, така и на принципите на номинацията. Основна база и на двата типа теории е разграничаването както на езикови закономерности, произтичащи от универсалните черти на човешкото мислене и психика, така и на явления, определящи се от материалната и духовната култура на езиковите носители. Преобладаващите изследвания като правило представят фрагментарни наблюдения, като се използват методът на семантичните паралели и анализът по семантични полета. В тези случаи методът на семантичните паралели се състои в това, че предполагаемото родство на думите в различни езици се доказва чрез случаите на аналогични връзки между значенията.

Напоследък се разработват също така и каталози, посветени на инвентаризацията на семантичните преходи, свързани със семантичната деривация, възпроизводима в историята на различни думи от различни езици (Зализняк 2001, 2006, Грунгов 2007). Подобни каталози, разработени като база данни, вече са реалност (Грунгов 2007) и представят лексикосемантичните изменения, фиксирани в различни езици. Такива бази данни имат за цел да систематизират семантичните изменения с цел да бъдат разработени семантични типологии на езиците.

¹ Колективът е в състав: ст.н.с д-р Палмира Легурска, ръководител на проекта и автор на частта за руски и български език, ст.н.с д-р Ничка Бечева – сръбски език, гл.ас. д-р Цветанка Аврамова – чешки език, доц.д-р Димитър Веселинов – френски език и н.с.д-р Мария Лилова – английски език.

Използването на понятията «семантичен преход» и «семантичен паралел» в изготвяните от нашия колектив каталози е за обозначаване на синхронни явления при полисемията на предметните имена в съпоставяните езици в рамките на матричния модел на значенията на многозначната дума (Легурска, Веселинов 2001-2002, Легурска 2005, Легурска 2007а). Целта на каталозите е да се изследват закономерностите на семантичната деривация в рамките на определени лексикални класове, в случая на отделни групи предметни имена, които се смятат за част от основното лексикално ядро на изучаваните езици – названия за съдове и домакински принадлежности, оръдия, мебели, облекло и украшения, растения, животни и части на тялото. Изследва се връзката между лексикален клас, дума, значение и семантичен признак като отделни взаимнозависими параметри при моделирането и инвентаризирането на полисемията в синхронен план, както в отделния език, така и в съпоставителен план.

В този смисъл под семантичен преход в синхронен план разбирам зависимостта между първично и вторично значение от даден тип, изразена на метаезик в тълкуванията на думите. Така например, ако за първично значение приемам ‘определено животно’, семантичният преход се представя като реализация от първичното на образнометафорично значение ‘човек/предмет, охарактеризиран по свойство, приписвано на животното’ със съответните лексикални реализации в даден език (Легурска 2006б). Илюстрация на пълния каталог на семантичните преходи за тематичната група животни в българския, руския и сръбския език е представена в статиите Легурска, Бечева 2006, Легурска, Бечева 2007.

На базата на каталози от подобен тип могат да бъдат извлечени семантичните паралели в синхронен план в дадени двойки езици. За семантични паралели се приемат думите, значенията от даден вид на които съвпадат в тълкуванията си, представени на метаезик.

Например, ономаσιологичният каталог на семантичните паралели по семантичния преход образна метафора: ‘животно’ – ‘човек/явление, по свойство подобен/подобно на животното’ има следния вид:

1. р. агнец – б. (жертвено) агне	
2. ‘кротък и послушен човек’	2. +
2. р. акула – б. акула	
2.1. ‘човек, който експлоатира’	2.1. +
2.2. ‘хищен човек’	2.2. +
3. р. бабочка – б. пеперуда	
2. ‘жена, която проституира’	2. +
	нощна пеперуда
4. р. баран – б. овен	
2. ‘глупав човек’	2. +
5. р. бирюк – б. вълк-единак	
2. ‘саможив човек’	2. +
6. р. боров – б. шопар	
2. ‘тлъст човек’	2. +
7. р. волк – б. вълк	
2. ‘хищен човек’	2. +

8. р. **гиена** – б. **хиена**
2. 'хищен човек' 2. +
9. р. **глухарь** – б. **глухар**
2. 'човек, който недочува' 2. +
10. р. **гусыня** – б. **гъска**
2. 'глупава жена' 2. +
11. р. **еж** – б. **таралеж**
2. 'човек, който отговаря лошо на думи и постъпки, струващи му се обидни' 2. +
12. р. **ехидна** – б. **ехидна**
2. 'зъл и коварен човек' 2. +
13. р. **жаворонок** – б. **чучулига**
2. 'човек, който е работоспособен сутрин' 2. +
14. р. **заяц** – б. **заек**
2. 'страхлив човек' 2. +
15. р. **змея** – б. **змия**
2. 'коварен и зъл човек' 2. +
16. **индюк** – **пуяк**
2. 'надменен човек' 2. +
17. р. **ишак** – б. **магаре**
2. 'глупав и упорит човек' 2. +
18. р. **ищейка** – б. **копой**
2. 'човек, който шпионира' 2. +
19. р. **кляча** – б. **кранта**
2. 'кльощава и грозна жена' 2. +
20. р. **кобра** – б. **кобра**
2. 'коварна жена' 2. +
21. р. **кобыла** – б. **кобила**
2. 'едра жена' 2. 'едра жена'
22. р. **кот** – б. **котарак**
2. 'похотлив мъж' 2. +

23. р. **крокодил** – б. **крокодил**
2. ‘грозна жена’ 2. +
24. р. **крот** – б. **къртица**
2. ‘човек, който шпионира’ 2. +
25. р. **кукушка** – б. **кукувица**
2. ‘самотен човек’ 2. +
26. р. **курица** – б. **кокошка**
2. ‘глупава жена’ 2. +
27. р. **лев** – б. **лъв**
2. ‘силен и храбър човек’ 2. ‘силен и храбър човек’
28. р. **лъвица** – б. **лъвица**
2. ‘жена, която се ползва с успех сред мъжете’ 2. +
29. р. **лиса** – б. **лисица**
2. ‘хитър и лукав човек’ 2. +
30. р. **медведь** – б. **мечка**
2. ‘тромав човек’ 2. +
31. р. **морж** – б. **морж**
2. ‘човек, който се занимава с плуване през зимата на открито’ 2. +
32. р. **мул** – б. **муле**
2.1. ‘глупав човек’ 2.1. ‘глупав човек’
2.2. ‘човек, който изпълнява безропотно тежка работа’ 2.2. +
33. р. **обезьяна** – б. **маймуна**
2.1. ‘грозен човек’ 2.1. +
2.2. ‘човек, който подражава безсмислено на другите’ 2.2. +
34. р. **овца** – б. **овца**
2.1. ‘покорен и безотговорен човек’ 2.1. +
35. р. **орангутанг** – б. **орангутан**
2.1. ‘грозен и груб човек’ 2.1. +
36. р. **орел** – б. **орел**
2.1. ‘красив, мъжествен и силен човек’ 2.1. +

37. р. **паразит** – б. **паразит**
 2. ‘човек, който живее от чужд труд’ 2. +
38. р. **попугай** – б. **папагал**
 2.1. ‘човек, който повтаря чужди мисли’ 2.1. +
 2.2. ‘ярко облечен човек’ 2.2. +
39. р. **свинья** – б. **свиня**
 2.1. ‘мръсен човек’ 2.1. +
 2.2. ‘тлъст човек’ 2.2. +
 2.3. ‘непорядъчен и низък човек’ 2.3. +
40. р. **слон** – б. **слон**
 2. ‘тромав човек’ 2. +
41. р. **собака** – б. **куче**
 2.1. ‘зъл човек’ 2.1. +
 2.2. ‘предан човек’ 2.2. +
42. р. **сова** – б. **сова**
 2. ‘човек, който е склонен да работи вечер и нощем’ 2. +
43. р. **сокол** – б. **сокол**
 2. ‘смел и красив човек’ 2. +
44. р. **соловей** – б. **славей**
 2. ‘човек, който има хубав глас’ 2. +
45. р. **сорока** – б. **сврака**
 2. ‘бъбрив човек’ 2. +
46. р. **сука** – б. **кучка**
 2.1. ‘развратна жена’ 2.1. +
 2.2. обща негативна характеристика за жена 2.2. +
47. р. **трутень** – б. **търтей**
 2. ‘човек, който живее от чужд труд’ 2. +
48. р. **хамелеон** – б. **хамелеон**
 2. ‘човек, който бързо променя възгледите си в зависимост от обстановката’ 2. +
49. р. **червь** – б. **червей**
 2.1. ‘нищожен човек’ 2.1. +
 2.2. ‘мъчително чувство’ 2.2. +
50. р. **шакал** – б. **чакал**

2. 'хищен човек'

2. +

51. р. **щенок** – кутре Б2, пале Б3

2. 'млад и неопитен човек'

2. Б2, Б3 +

52. **ягненок** – агне

2. 'кротък и послушен човек' 2.+

В този каталог думите, еквивалентни по първично значение и съотнесени по лексикални двойки в руския език в лявата част и българския в дясната част, реализират съвпадащи значения по прехода на даденото образнометафорично значение, изразени на метаезик и смятани за семантични паралели в синхрония. Дадените семантични паралели могат да образуват синонимни вериги в междуезиков план.

Така например, значението 'глупав човек' се назовава от следните семантични паралели в руския и българския език: р. **баран** – б. **овен**, р. **гусыня** – б. **гъска**, р. **курица** – б. **кокошка**, р. **мул** – б. **муле**; във френския и българския език: фр. **oie** – б. **гъска**; в английския и българския език: а. **donkey** – **магаре**, а. **goose** – б. **гъска**.

Семантични паралели по семантичния преход номинативна метафора: 'животно' – 'част на предмет/предмет, подобна/подобен по свойство (външно или функционално)' на животното се наблюдават за същата лексикална група "животни" в руския и българския език, както следва:

1. р. **гусеница** – б. **гъсеница**

3. 'метална верига на колелата в 3. +

трактор, танк и др., която прилича на гъсеница'

гусеница танка, трактора, крана, гъсеница на танк, трактор, кран

2. р. **дельфин** – б. **делфин**

3. 'стил на плуване' 3. +

3. р. **конь** – б. **кон**

3.1. 'шахматна фигура, изобразяваща кон' 3.1.+

3.2. 'гимнастически уред' 3.2.+

4. р. **кошка** – б. **котка**

3. мн.ч. 'приспособление, прикрепено към 3. мн.ч. + обувките за катерене'

В дадените случаи за семантични паралели се смятат лексикалните единици в руския и българския език, които назовават един и същ денотат и се изразяват от лексикални номинации – свързани значения от номинативнометафоричен тип като р. **гусеница танка** – б. **гъсеница на танк**.

В рамките на метонимичните преходи ономазиологичният каталог на семантичните паралели за руския и българския език има следния вид:

4.1. метонимия: 'животно' – 'кожа от животното'

1. р. **енот** – б. **енот**

4.1. 'кожа от енот' 4.1. +

2. р. **заяц** – б. **заек**

4.1. 'кожа от заек' 4.1. +

3. р. **илька** – б. **американски пор**

4.1. 'кожа от американски пор' 4.1. +

4. **колонок** - **сибирски пор**

4.1. 'кожа от сибирски пор' 4.1. +

5. р. **куница** – б. **златка**

4.1. 'кожа от златка' 4.1. +

6. р. **лиса** – б. **лисица**

4.1. 'кожа от лисица' 4.1. +

7. р. **норка** - б. **норка**

4.1. 'кожа от норка' 4.1. +

8. р. **соболь** – б. **самур**

4.1. 'кожа от самур' 4.1. +

4.2. метонимия: 'животно' – 'месо от животното'

1. р. **барашек** – б. **агне**

4.2. 'месо от агне' 4.2.+

2. р. **бычок** – б. **попче**

4.2. 'месо от попче' 4.2.+

3. р. **гусыня** – б. **гъска**

4.2. 'месо от гъска' 4.2.+

4. р. **заяц** – б. **заек**

4.2. 'месо от заек' 4.2.+

5. р. **индюшка** – б. **пуйка**

4.2. 'месо от пуйка' 4.2.+

6. р. **краб** – б. **морски рак**

4.2. 'месо от морски рак' 4.2.+

7. р. **кролик** – б. (питомен) **заек**

4.2. 'месо от заек' 4.2.+

8. р. **курица** – б. **кокошка**

4.2. 'месо от кокошка' 4.2.+

9. р. **куропатка** – б. **яребица**
4.2. ‘месо от яребица’ 4.2.+

10. р. **налим** - б. **налим**
4.2. ‘месо от налим’ 4.2.+

11. р. **омар** - б. **омар**
4.2. ‘месо от омар’ 4.2.+

12. р. **петух** –б. **петел**
4.2. ‘месо от петел’ 4.2.+

13. **поросенок** – **прасе**
4.2. ‘месо от прасе’ 4.2. +

14. **рыба** – **риба**
4.2. ‘месо от риба’ 4.2. +

15. р. **рябчик** – б. **лещарка**
4.2. ‘месо от лещарка’ 4.2.+

16. р. **сардина** - б. **сардина**
4.2. ‘месо от сардина’ 4.2.+

17. р. **сом** - б. **сом**
4.2. ‘месо от сом’ 4.2.+

18. р. **судак** – б. **бяла риба**
4.2. ‘месо от бяла риба’ 4.2.+

19. р. **устрица** – б. **стрида**
4.2. ‘месо от стриди’ 4.2.+

20. р. **утка** – б. **патица/ патка**
4.2. ‘месо от патка’ 4.2.+

21. р. **форель** – б. **пъстърва**
4.2. ‘месо от пъстърва’ 4.2.+

22. р. **цыпленок** – б. **пиле**
4.2. ‘месо от пиле’ 4.2.+

23. **ягненок** – **агне**
4.2. ‘месо от агне’ 4.2. +

При метонимичните преходи ‘животно’ – ‘действие, подобно на действието на животното’, ‘животно’ – ‘животното като мярка’, ‘животно’ – ‘артефакт с изображение на животното’ семантични паралели в руския и българския език не се наблюдават.

Така инвентаризирането на вторичните значения във вид на ономасиологичния каталог на семантичните паралели може да се разглежда като интегрираща стъпка в постъпателното моделиране на вторичната номинация на предметните имена: на първо място, се установяват общите начини и типове на вторичната номинация в съпоставяните езици в рамките на извършваната съпоставка по матрицата на отделната лексикална група. В тази езикова картина се определят общите и специфичните черти на явлението: общите черти са представени чрез еднаквите типове и видове вторична номинация, които могат да се смятат за семантични фреквенталии. Разликите се очертават както в рамките на наличието или липсата на даден тип вторична номинация в дадения лексикален клас в конкретния език, така и на по-долното равнище на конкретните лексикални двойки като наличие или липса на дадено вторично значение. На второ място, чрез ономасиологичния каталог на семантичните преходи се оформят лексикалносемантичните отношения на еквивалентност или липсата на такава в рамките на лексикалните двойки по първично значение по двойки езици: руски – български, сръбски – български, чешки – български, френски – български, английски – български.. Този каталог показва разместването на матриците в конкретния език и илюстрира типологичните характеристики на вторичното назоваване като определена подредба на значенията в рамките на матрицата за всеки изследван език (Легурска 2007б). На трето място, чрез извличането на семантичните паралели в синхрония в съпоставяните езици по двойки се фокусира степента на общност между езиците в лексикалната им семантика, която може да се разглежда като отделен семантичен параметър за изучаване на полисемията.

Представянето на полисемията чрез инвентаризиране на езиковите факти в няколко европейски езика – български, руски, сръбски, чешки, френски и английски език чрез типология на начините и типовете вторична номинация, ономасиологично представяне на семантичните преходи и ономасиологично представяне на семантичните паралели осигурява основа за съизмеримост, сравнимост и преводимост на лексикалните данни, като по този начин се моделира познанието на явлението вторична номинация в изследваните езици.

Библиография

Варбот 1968: *Варбот, Ж.Ж.* Этимология. – Русская речь, №4 (електронен адрес: <http://www.gramota.ru/biblio/magazines/gramota/28-124>)

Грунтов 2007: *Грунтов, И.А.* «Каталог семантических переходов» - база данных по типологии семантических изменений. Електронен адрес: <http://www.dialog-21.ru/dialog2007/materials/html/23/htm>

Зализняк 2001: *Зализняк, А. А.* Семантическая деривация в синхронии и диахронии: проект “Каталога семантически переходов”. – Вопросы языкознания, №2.

Зализняк 2006: *Зализняк, А. А.* Многозначность в языке и способы ее представления. “Языки славянских культур”, М.

Легурска 2005: *Легурска, П.* Сопоставительно-типологический анализ предметной лексики (на материале болгарского, русского, сръбского, чешского, английскогo и французскогo языков – представление научно-исследовательскогo проекта). – Opera Slavica, № 4, www.belb.net

Легурска 2006а: *Легурска, П.* Фрагменти от езиковата картина през призмата на вторичното назоваване. Концепция. Съпоставка: руски и бългaрски език. Депозирaн ръкопис в ЦИНТИ, 116 стр.; www.belb.net

Легурска 2006б: *Легурска, П.* Съпоставително-типологичен анализ на лексиката в родствени и нерoдствени езици (Каталози на типологичните характеристики на вторичното назоваване). – Чуждоезиково обучение, кн. 6, www.belb.net

Легурска 2007а: *Легурска, П.* За теоретичната основа на проекта “Съпоставително-типологичен анализ на вторичната номинация на предметните имена в бългaрски, руски, сръбски, чешки, френски и английски език”. – Бългaрски език, №1, с. 77 – 89, www.belb.net

Легурска 2007б: *Легурска, П.* Преподреждане на матрицата при анализ на полисемията в многоезично съпоставително изследване. – Чуждоезиково обучение, 2007, 5, с. 3 – 15, www.belb.net.

Легурска, Бечева 2006: *Легурска П., Бечева, Н.* Съпоставително-типологични аспекти на полисемията при названията за животни (в бългaрски, руски и сръбски език). – Сръпски језик, број 10/1-2, www.belb.net.

Легурска, Бечева 2007: *Легурска П., Бечева Н.* Съпоставително-типологични аспекти на полисемията при названията за животни (в бългaрски, руски и сръбски език). В: Славянски диалози, 2007, кн. 7, 77 – 87, Пловдив.

Легурска, Веселинов 2001/2002: *Легурска, П., Веселинов, Д.* Съпоставка на лексикалните картини на света през различни еталони – tertium comparationis. – Бългaрски език, кн. 2, www.belb.net.

Публикувано в: Чуждоезиково обучение, 2008, №3, 3 - 13